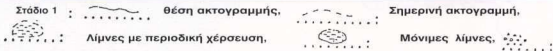

Η θαλάσσια ακτογραμμή στην περιοχή της Αν. Μακεδονίας την εποχή της μέγιστης εξάπλωσης των παγετώνων (κατά Κ. Περισσάρη και Δ. Μητρόπουλο).

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Γεωργία Κουρτέση-Φιλιππάκη

Αρχαιολόγος-Προϊστοριολόγος
Δρ του Πανεπιστημίου των Παρισιών (Paris I - Sorbonne)

Η προεκτική παρατήρηση του χάρτη της παλαιολιθικής Ελλάδας, έτσι όπως είχε διαμορφωθεί στα τέλη της δεκαετίας του '80, μας οδήγησε στη διαπίστωση ότι ο βορειοελλαδικός χώρος, από τις ανατολικές παρυφές της Πίνδου έως τον Έβρο, ήταν terra incognita, παρόλο που οι ενδείξεις παλαιολιθικής κατοίκησης στην ίδια την περιοχή και στις γειτονικές χώρες δεν απουσίαζαν.

Έτσι, αποφασίστηκε η δρομολόγηση ενός προγράμματος διερεύνησης της παλαιολιθικής κατοίκησης στην Ανατολική Μακεδονία, περιοχή η οποία, παρά τον πλούτο των ευρημάτων της Νεολιθικής και της Εποχής του Χαλκού, δεν είχε ακόμα προσφέρει ενδείξεις για ανθρώπινη παρουσία στα παλαιολιθικά χρόνια¹.

Η προβληματική και η οργάνωση της έρευνας

Στόχος του προγράμματος είναι να ριξε φως στην απώτερη προϊστορία του βορειοελλαδικού χώρου, συμβάλλοντας παράλληλα στην ευρύτερη προβληματική της έρευνας της Παλαιολιθικής εποχής.

Η επιλογή της περιοχής της Ανατολικής Μακεδονίας οφείλεται κατά κύριο λόγο στη στρατηγική της θέσης-περάσματος από την Εγγύς Ανατολή στην Ευρωπαϊκή ήπειρο. Η έρευνα εκεί είναι ικανή να συμβάλει στην επίλυση δύο συγκεκριμένων προβλημάτων της παγκόσμιας προϊστορίας:

Το πρώτο συνδέεται με την εποίκηση της Ευρωπαϊκής ηπείρου από τον *Homo erectus*. Είναι γνωστό ότι, γύρω στο 1 εκ. χρόνια πριν, ο *Homo erectus*, εγκαταλείποντας την Αφρικανική ήπειρο, πέρασε στην Ευρώπη μέσα από δύο πιθανούς δρόμους: τα στενά του Γιβραλτάρ ή την Εγγύς Ανατολή και τη Βαλκανική. Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που μαρτυρούν για την παρουσία του *Homo erectus* στη Βαλκανική είναι ελάχιστα για να μπορούσαμε να διαμορφώσουμε μια σαφή εικόνα της δραστηριότητάς του στην περιοχή.

Το δεύτερο αφορά τη μετάβαση από τη Μέση στην Ύστερη Παλαιολιθική και συγκεκριμένα την εξάπλωση στην Ευρώπη του *Homo sapiens sapiens*, για τον οποίο γνωρίζουμε ότι έζησε γύρω στα 70.000 χρόνια στην Εγγύς Ανατολή και εμφανίστηκε στη νότια Βαλκανική κατά την 43η χιλιετία. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από δύο βουλγαρικές θέσεις: τα σπηλιαια Μπάτσο Κίρο και Τεμαντά Ντούπκα, στα οποία η αρχή της Ύστερης Παλαιολιθικής τοποθετήθηκε σ' αυτήν τη χρονολογία.

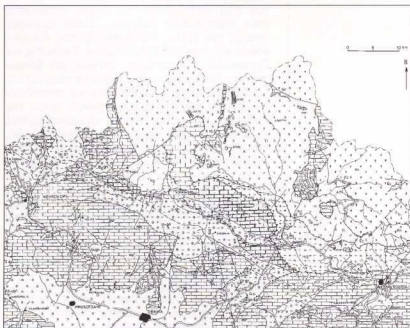
Άλλοι λόγοι που μας οδήγησαν στην επιλογή αυτής της περιοχής είναι το ποικίλο μορφογεωμορφολογικό της ανάγλυφο και η ελάχιστη ανθρώπινη επέμβαση σ' ένα χώρο όπου η πυκνή βλάστηση στις ημιορεινές και ορεινές περιοχές συγκρατεί το έδαφος και, παρεμποδίζοντας τη διάβρωση, εξασφαλίζει τις καλύτερες συνθήκες για διατήρηση των παλαιολιθικών θέσεων, δυσκολεύοντας όμως παράλληλα την πρόσβαση σε ορισμένες περιοχές.

Ο άμεσος στόχος των δύο πρώτων ερευνητικών περιόδων πεδίου, 1989 και 1990, που αποτέλεσαν και την προκαταρκτική φάση του προγράμματος, ήταν η διερεύνηση των συνθηκών παλαιολιθικής κατοίκησης στην περιοχή, όπως:

α. Παρουσία κατάλληλων θέσεων για κατοίκηση (σπηλαιών, βραχοσκεπών και υπαίθριων θέσεων σε υψώματα ή συμβολές ποταμών) με διατηρημένες επιχώσεις.

β. Ύπαρξη πρώτης ύλης πυριτικών πετρωμάτων κατάλληλων για την κατασκευή του εργαλείου εξοπλισμού.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου πεδίου (Ιούλιος 1989) ερευνήθηκε ένα μεγάλο μέρος της Ανατολικής Μακεδονίας, και συγκεκριμένα

Γενικευμένος γεωλογικός χάρτης της περιοχής (κατά Α. Δημόδη και Σ. Ζαγο).

οι παρακάτω περιοχές, έτσι όπως ορίστηκαν ως γεωμορφολογικές ενότητες κατά το στάδιο της προεργασίας: δηλαδή η κοιλάδα του Κρουσοβίτη, παραπόταμου του Στρυμόνα, μεταξύ Σιδηροκάστρου και Αχλαδοχωρίου, η ιζηματογενής λεκάνη του Βώλακα, μεγάλο μέρος της κοιλάδας του Νέστου, ιδιαίτερα οι χώροι της συμβολής με τον Δοσπάτη, το Βαθύρεμα και το Αρκουδορέμα, και το ορεινό τμήμα της μάζας της Ροδόπης, που ορίζεται από τον Νέστο και τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα.

Κατά τη δεύτερη περίοδο πεδίου (Ιούλιος 1990) η έρευνα επικεντρώθηκε στο βορειοανατολικό τμήμα του νομού της Δράμας και συγκεκριμένα στην περιοχή Αρκουδορέματος.

Τα πρώτα αποτελέσματα της έρευνας

Πολύ λίγα είναι τα στοιχεία που διαθέτουμε για την αναπαράσταση του περιβάλλοντος κατά τη διάρκεια του Πλειστόκαινου στην περιοχή. Παγετώδεις μορφές που αποδίδονται στο Βούρμιο εντοπίστηκαν και μελετήθηκαν στο Μενιοίκιο –σημερινό υψόμετρο 1963 μ.–, όπου καθορίστηκε το κατώτερο όριο αιώνιων χιόνων στα 1450 μ., στην περιοχή Πλάγια.

Παράλληλα, τομή που έγινε στα Τενάγη Φιλίππων, στην πεδιάδα της Δράμας, και παλυνολογική ανάλυση του ιζήματος μας δίνουν μια γενική εικόνα του κλίματος και της κατοικησιμότητας της παλαιοπανίδας. Διαπιστώθηκε έτσι ότι στη διάρκεια της ίδιας παγετώδους περιόδου επικρατούσε στην περιοχή ψυχρό κλίμα και θαλερή βλάστηση.

Από γεωλογική άποψη ο χώρος της Ανατολικής Μακεδονίας αποτελεί μια ενότητα: το κεντρικό

τμήμα της Δυτ. Ροδόπης, και δομείται από πλούσια ποικιλία πετρωμάτων². Πρόκειται κατά μεγάλο μέρος για μεταμορφωμένα πετρώματα, όπως γνεύσιους, αμφιβολίτες, μάρμαρα. Τα μάρμαρα επιτρέπουν τη δημιουργία καρστικών κοιλιών που χρησιμοποιούν ως χώροι κατοίκησης στον παλαιολιθικό άνθρωπο. Στους ορεινούς όγκους του όρους Φαλακρού και της Λεκάνης καθώς και στην περιοχή Ποταμών, Σκαλιώτης και Πρασινάδας εντοπίστηκαν σπήλαια και βραχοσκεπές. Ακολουθούν τα πλούτωνα πετρώματα, που είναι κυρίως γρανодиόριτες και αποτελούν το μεγαλύτερο τμήμα του ορεινού όγκου της Ροδόπης, βόρεια του Νέστου. Οι γρανодиόριτες περιέχουν φλέβες άσπρου σμαγπή χαλαζία, που χρησιμοποιήθηκε συχνά για την κατασκευή λίθινων πελεκημένων εργαλείων. Τα ηφαιστειακά πετρώματα είναι κυρίως ρυόλιτο και ιγνιμβρίτες και απαντούν στην περιοχή του Αρκουδορέματος. Το ενδιαφέρον τους έγκειται στο γεγονός ότι περιέχουν σε φλέβες πυριτικά πετρώματα, όπως οπάλιους-γαλκιδόνιους, που προτιμήθηκαν για την κατασκευή των εργαλείων σύνολων της ΠΕ, όπως μας πληροφορούν στοιχεία από βουλγαρικές θέσεις. Τέλος, τα ιζηματογενή πετρώματα του Τριτογενούς-Νεογενούς και του Τεταρτογενούς, όπως κροκαλοπηγή, άργιλο, άμμοι, χάλκιες, σχηματίζουν λιμναίες και ποταμίες αποθέσεις που διατηρούνται σήμερα με τη μορφή αναβαθμών και αποτελούν εν δυνάμει αρχαιολογικές θέσεις.

Σε γενικές γραμμές η μελέτη των δειγμάτων του λιθολογικού υλικού που περιυλλεχθήκε σε πολλά σημεία της περιοχής έδειξε ότι οι χαλαζίες αφθονούν στο βορειοδυτικό τμήμα της Ανατολικής Μακεδονίας, ενώ όσο προχωρούμε προς τα ανατολικά αυξάνονται τα πυριτικά ηφαιστειακά πετρώματα σε πρωτογενή μορφή.

Η γεωμορφολογική μελέτη που πραγματοποιήθηκε στο τμήμα της Ροδόπης που βρίσκεται βόρεια του Νέστου³ οδήγησε στη διαπίστωση ότι υπάρχουν αναβαθμίδες στον Νέστο και στους κύριους παραποτάμιους του, η ηλικία των οποίων είναι μέγιστο αυτή του Ανώτερου Πλειστόκαινου. Η διάβρωση επίσης φαίνεται να είναι πολύ έντονη στην περιοχή. Σχηματίζονται οξυψύθμενες κοιλιάδες με ισχυρή κλίση των πλευρών. Εξάλλου η φύση των πετρωμάτων επιτρέπει τη δημιουργία ενός επιφανειακού μανδύα απόσθρωσης που διαβρώνεται και μεταφέρεται εύκολα από τα ρέματα. Έτσι υπάρχει ταχεία μεταβολή του ανάγλυφου, που δεν επιτρέπει τη διατήρηση εδάφους στις κλιτύς και που εξεφάνισαν εδώ οποιαδήποτε ίχνη πιθανής ανθρώπινης εγκατάστασης. Τέλος, σε υψόμετρο 1000 έως 1200 μ. και 1400 έως 1600 μ. δημιουργούνται επιφανείς επιπέδωσης με ήπιο ανάγλυφο και επίχωση 0,50 έως 3 μ. Τόσο οι ποταμίες αναβαθμίδες όσο και τα υπολείμματα των επιφανειών επιπέδωσης αποτελούν εν δυνάμει παλαιολιθικές θέσεις.

Σε πολλές από τις θέσεις που ηρθαν στο φως με την έρευνα του 1989 και του 1990 περιυλλεχθήκαν λίθινα πελεκημένα εργαλεία σύνολα. Ο επιφανειακός χαρακτήρας της έρευνας δεν έδωσε τη δυνατότητα κάποιας σοβαρής χρονολογικής απόδοσης των θέσεων και του υλικού. Ωστόσο τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά

των εργαλείων αυτών συνόλων, σε συνδυασμό με την απουσία κεραμικής, αποτελούν ενθαρρυντικό στοιχείο για την απόδοσή τους στην Παλαιολιθική εποχή. Οι θέσεις αυτές εντοπίστηκαν στο λεκανοπέδιο του Βώλακα, στους βορινούς πρόποδες του Κεράυλλιου όρους και στην περιοχή του Αρκουδορέματος. Τα αρχαιολογικά στοιχεία που περιυλλεχθήκαν κατά την έρευνα είναι υπό επεξεργασία.

Τέλος, σε πολλές θέσεις περιυλλεχθήκε οστέινο υλικό, το οποίο, αν και περιορισμένο ποσοτικά, αντιπροσωπεύει ένα ευρύ φάσμα πανίδας που καλύπτει τα προϊστορικά και τα νεότερα χρόνια⁴.

Τα βρέθη αποτελέσματα του προγράμματος διερεύνησης του χώρου της Ανατολικής Μακεδονίας με στόχο την περιουλλήγηση ενδείξεων ανθρώπινης κατοίκησης κατά την Παλαιολιθική εποχή ήταν θετικά. Δεν αρκούν όμως για να σχηματίσουμε εμπειριστατωμένη εικόνα αυτής της κατοίκησης, εικόνα η οποία μόνο μέσα από τη συνέχιση της έρευνας και την πλήρη επεξεργασία του αρχαιολογικού υλικού μπορεί να ολοκληρωθεί.

Σημειώσεις

1. Η έρευνα έγινε με άδεια της Διεύθυνσης Προϊστορικών και Κλασσικών Αρχαιοτήτων που υποστηρίχθη Παλαιότερα και χάρη στην υποστήριξη της εφορίας αρχαιοτήτων κ. Χ. Κουκούλη-Χαρισάνθη, η οποία έδωσε στη διάθεση της ομάδας τον Ενώνιο του Μουσείου των Φιλίππων ως χώρο διαμονής και εργασίας και την οποία ευχαριστούμε θερμά. Οι δύο πρώτες ερευνητικές περιόδους 1989-1990 δεν θα είχαν πραγματοποιηθεί χωρίς την οικονομική ενίσχυση του Ινστιτούτου Γεωλογίας και Μεταλλευτικής Ερευνών (ΙΓΜΕ), το οποίο δέλεσε το απαραίτητο χαρτογραφικό και αεροφωτογραφικό υλικό, κατάλληλο σχήμα (τύπ) με οδηγό για τη μετακίνηση στο χώρο, και συμμετείχε με τη συνεργασία των γεωλόγων Α. Δημάδη και Χ. Γεωργίου. Ευχαριστούμε θερμά την κεντρική διεύθυνση του ΙΓΜΕ καθώς και τον προϊστάμενο με το προσωπικό του παρατηρησίου. Επίσης, στην ομάδα συμμετείχαν επίσης η Κ. Τρανυλλιάδη, αρχαιολογικός και η Ι. Αναγνώστη, μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Για όλες τις διευκολύνσεις κατά τη διάρκεια της έρευνας ευχαριστούμε τους προέδρους των κοινοτήτων Ποταμών, Καλλιθέας, Αγκυλοδορίου, Καταρτού και Βώλακα. Το υλικό που περιυλλεχθήκε παραδόθηκε και φυλάσσεται στο Μουσείο Φιλίππων.
2. Ο παρατηρητής που ακολουθούσε οφείλουν στον Α. Δημάδη.
3. Η γεωμορφολογική μελέτη του χώρου ορίστηκε το 1990 από τον Χ. Γεωργίου.
4. Η μελέτη του έγινε από την Κ. Τρανυλλιάδη.

The Investigation Program of Palaeolithic Habitation in Eastern Macedonia

Georgia Kourtessi-Philippakis

The careful observation of the map of Palaeolithic Greece, as it was formed in the late 1980's, led us to acknowledge that the Northern Greek region, from the feet of Pindos mountain to Evros river, was a *terra incognita*, although indications of Palaeolithic habitation in this region as well as in the neighboring countries existed.

Thus, the realization of a project was decided which would investigate the Palaeolithic habitation in Eastern Macedonia, an area which, in spite of the wealth of finds from the Neolithic and Bronze Age, had not yet supplied evidence for human presence in the Palaeolithic period.

The first results of the project were positive, although not sufficient for drawing a thorough picture of this habitation. Such a picture can only be completed through the continuation of research and the detailed study of the relevant archaeological material.

Βιβλιογραφία

- Βαβλιώκης Ε. 1981. "Μελέτη των επιφανειών διάβρωσης καρστικών παγετώνων και περιπαγετώνων μορφών του όρους Μενίκου στην Ανατολική Μακεδονία από γεωμορφολογικής και μορφογενετικής πλευράς", διδ. διατριβή Θεσσαλονίκης.
- Vanova S., 1967. "La paléolithique supérieur de Tchatchouira dans les monts Rhodopes, Bulgarie". *L'Anthropologie*, 91:1, 241-254.
- Κουρτέση-Φιλίππικη, Γ. "Η ανθρώπινη παρουσία στην Μακεδονία πριν από την Νεολιθική εποχή", in *Η Προϊστορία της Μακεδονίας. Η Νεολιθική εποχή*. Αθήνα 1992. Εκδ. Καραβίτου, σσ. 36-47.
- Κουρτέση-Φιλίππικη, Γ., με τη συμβολή Ι. Αναγνώστου, Α. Δημάδη. *Νέα προϊστορικά ευρήματα από την περιοχή της Δράρας. Η Δράμα και η περιοχή της Ιστορίας και Πολιτισμού*, Δράμα 1992. Δήμος Δράρας, σσ. 51-65.
- Κουρτέση-Φιλίππικη, Γ., με τη συμβολή Χ. Γεωργίου, Α. Δημάδη, Κ. Τρανυλλιάδη. "Η διερεύνηση της παλαιολιθικής κατοίκησης στην Ανατολική Μακεδονία". *Προκαταρκτική έκθεση 1989-90. Το Αρχαιολογικό έργο στην Μακεδονία και Θράκη*, 4 Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 553-559.
- Wijnstra, T.A., 1969. "Palyology of the first 30 metres of a 120 m deep section in Northern Greece". *Acta Botanica Neerlandica*, 18-4, σσ. 511-527.
- Πριζοπουλάκη Κ., Μητροπούλου Δ., 1987. *Γεωλογική έρευνα της επιφανειακής περιοχής Κερκισού-Αλεξάνδρουπολης κατά το Άνωτο Πλειστόκαινο-Ολόκαινο*. Αθήνα, ΙΓΜΕ.